

Kovács Gábor¹: Világ vadjai, egyesüljetek, avagy a Gutenberg-galaxison innen és túl

/ Submitted version, accepted without substantial change. In: Liget, XXVII. évfolyam 12. szám (2014), ISSN 0238–7565, 65–71. recenzeált mű: Békés Márton: *Az utolsó felkelés*. Budapest: Századvég, 2014./

„Föl, föl ti állatai a földnek, föl, föl te éhes négylábú, ez a harc lesz a végső, csak összefogni hát, és állatközzé lesz holnapra a világ!” Szinte magától szalad ki ez a pikírt kezdőmondat a billentyűm alól – lám, magam is reménytelenül bele vagyok gabalyodva a technológia hálójába, de hát a toll nem volna igaz! –, azon töprengve, hol is kezdjem Békés Márton: *Az utolsó felkelés* (Századvég 2104) c. könyvét letéve. Radikális technológiakritika. Okos és provokatív – egyetértek szinte minden sorával, miközben kinyílik tőle a bicska a zsebemben! –, helyénvaló tehát provokatívan írni róla. Hogy aztán okosan tudok-e, az majd elválik.

A nyitó vízió az állatok felkelése: a természet – jogait követelve – visszaüt: a londoni metróban rókák özönlik el, terrorizálva az utasokat, a külvárosi kukákban medvék turkálnak élelem után kutatva, a repülőtéren madarak seregeinek összehangolt támadása akadályozza meg a teret és időt legyőzni akaró hipermodern technikai csúcscivilizáció szimbólumainak, a sugárhajtású gépeknek a felszállását. A föld dübörög a közelgő állatfelszabadítási hadsereg négylábú katonáinak patái alatt, a Hollywood határát jelző táblánál hegyi oroszlán pózol. A zárókép – mintegy ellenpontosza a kezdet kiáltványformába öltöztetett mobilizáló aktivizmusát – a *Fahrenheit 451* sötét világát idézi meg: a kultúra utolsó, a tűzörség lángszóróival célba vett bástyája, a nyomtatott könyv, a kézbe vehető hús-vér valóság, melynek teste, s lelke, valamint – akárcsak a nőnek – illata van, vesztesre áll riválisával, a virtuális időben és térben lakozó lelketlen e-bookkal szemben.

Nem könnyű dolog ez. Mikor volt a bűnbeesés, mikor adta el az ember az elsőszülöttségi jogát egy tál digitális lencsért a Mechanikus Kísértőnek? Némelyek szerint Francis Bacont, és az embert világával szembeállító, az a fölött uralmi igényeket deklaráló karteziánus világgépet kell a vádlottak padjára ültetni. Mások – például az ökofeministák – nem elégednek meg ennyivel, azt mondják, hogy a főbűnös a modern civilizációnak az archaikus előidőkben gyökeredző patriarchális attitűdje, mely nemcsak a nőknél, hanem magán a Nőn, vagyis az anyatermészeten követ el folytatólagos erőszakot. Napjaink

---

¹ A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

technocivilizációja ennek a förtelmes abuzusnak fattyú ivadéka, afféle torz és lelketlen Caliban, aki fölött az őt irányítani akaró technikus-mágusnak már régen nincsen hatalma.

Szóval, mikor is kezdődött? Főképpen pedig: mi is kezdődött el akkor? A természet – technológia opposíció, – jóllehet csábító, meglehetősen problematikus. Nem úgy van az – sajnos –, hogy jól elkülöníthetően létezik egy bennünket körülvevő, a külső természettel egylényegű emberi természet, amelyet a digitális kolonizáció maga alá akar gyúrni. Az igazán nehezen megkerülhető dilemmák abból fakadnak, hogy mi magunk is ennek a technoszférának vagyunk részei már kezdettől fogva. Nem kívül van, hanem bennünk. Művi és természetes elválaszthatatlan módon fonódik össze azóta, mióta egyáltalán emberi történelemről beszélhetünk: a hipotetikus origo ennek az összefonódásnak a pillanata. Stanley Kubrick klasszikus sci-fi filmjének, az *Űrodüsszeia 2001*-nek kezdő képsorai igen érzékletesen ábrázolják, miről is van szó, amikor eszköz és ember elválaszthatatlanságáról beszélünk. Amikor a majomember horda egyik tagja az előtte heverő állati csontok egyikét marokra kapva ráüt a többire, aztán még egyszer ráüt, majd pedig elkezd vele csépelni a többit, majd a csontot – a most születő első szerszámot – feldobja a levegőbe. Ez az origo pont! A kamera ráközelít a felfelé szálló pörgő csontdarabra: aztán egy vágás, és egy űrhajó lebeg a csillagközi térben. Bizony: az út kezdetén már ott volt a vége!

A szerszám attól szerszám, hogy az emberé, míg az ember attól ember, hogy szerszáma van. Az első ilyen megszületése után már nemigen beszélhetünk eredeti, romlatlan emberi természetről, amely valamilyen módon elválasztható lenne a szerszámok világától – s itt nemcsak fizikai, hanem szellemi szerszámokról is szó van. A kedvenc szerzőim közé tartozó – egyébiránt az ökológiai fogantatású technológiakritika egyik leginvenciózusabb gondolkodója –, Hajnal István a maga nagyon sajátos, konzervatív antropológiájában abból indul ki, hogy az ember emberré nem intellektusa révén lesz: meghökkentő tézise szerint a racionalitás voltaképpen az önfenntartási ösztön sajátos változata. A megkülönböztető jegy nem a racionalitás, hanem az a képesség, melynek révén az ember a tovasuhanó életet, a múltékony és nyers vitalitást szellemi és anyagi formákban tárgyasítja. Az emberi lények mindig az általuk teremtetett formákhoz való viszonyukban jelennek meg a történelemben. Amikor Hajnal ironikusan magunk teremtetete vasketrecről beszél – a kifejezés erősen rímel annak a Max Webernek a modernitás acélketrecéről szóló hasonlatára, akinek a nézeteivel egyébként erősen polemizál –, nem gondolja azt, hogy ezt le lehetne, vagy le kellene rombolni. Mert hiszen ki szabadulna ki akkor? A majom, nem az ember. Ez Hajnal szerint sem nem lehetséges, sem nem kívánatos.

Martin Heidegger, a 20. századi filozófia óriása, és a kortárs ökológiai kultúr- és technológiaikritika egyik megalapozója, a technika problémájáról gondolkodva leglényegesebbnek azt tartja, hogy annak lényege a legkevésbé sem technikai jellegű. Más nyelvekre – a legtöbb heideggeri terminushoz hasonlóan – alig-alig lefordítható kifejezése, a *Gestell*, amit magyarra állványként, állványzatként vagy keretként szoktak átültetni, arra az ontológiai szituációra utal, amelyben a gépek megjelennek, s amely úgyszólván bekeretezi, fenntartja ezt a világot. Ez nem funkcionális-tárgyi módon létezik, ezért mind a technofóbia mind pedig a technofília inadekvát beállítódás vele szemben. Vagyis aligha lehetséges egy aktivista attitűd segítségével kilépni ebből a világállapotból.

Heidegger megoldása, a *Gelassenheit* mint ajánlott viszonyulás egyfajta ráhagyatkozás: lényege a modernitásra oly jellemző aktivizmus elutasítása. Teóriájában az ember világteremtő lény – az teszi emberré, hogy saját világában lakozik –, ám a probléma az, hogy a modern technológia univerzuma – ami tulajdonképpen pseudo-világ – a kiteljesedett *Gestell* korszakában alapvetően különbözik attól, amelyben az ember még otthonra lelt. A technológiai világ ugyanis másként épül össze a természettel, mint a kézműipari korszaké. Heidegger sokat emlegetett – Békés Márton által is idézett – példájában a középkori hidacska vagy a vízimalom nyilvánvalóan más viszonyban van a tájjal mint a modern vízerőmű. Ez azonban nem változtat azon a dilemmán, hogy aligha lehetséges a modern technológiát az emberhez képest külsődleges létezőnek tekinteni.

Az ember és gép szimbiózisát megtestesítő Frankenstein figurája Mary Shelley regényében nemcsak hús és gép összefonódásának, hanem szellem és gép elkerülhetetlen összekapcsolódásának a víziója is: ez a belső összetartozás a kései modernitásban, a 21. század első évtizedeiben, a spektákulum és a szimulákrum – Guy Debord és Jean Baudrillard által oly szuggesztíven megénekelt – totális uralmának idején csupán manifesztté válik. Jól látja ezt Ernst Jünger – Békés Márton egyik kedvenc hőse –, aki a húszas években, a világtörténelem első totális technológiai háborújának a tapasztalataival a háta mögött *Der Arbeiter* c. monumentális esszéjében nemcsak a világot a planetáris technológia hálójával átszövő globalizáció világának hamarosan bekövetkező eljövételét jövendöli meg. Ezt mások is megteszik akkoriban: az amerikanizálódás első hullámára kiváltképpen a német értelmiség figyel fel, nem véletlenül. Azonban Jünger azt is jól látja, hogy ez csupán egyik aspektusa egy olyan folyamatnak, amelytől elválaszthatatlan a másik, ember és gép fúziója, a *kiborg* születése.

A modern technológia térnyerésének sokféle olvasata lehetséges. Az egyik legeredetibb a Heidegger teóriájától inspirált és azt továbbgondoló Hannah Arendté, aki

nagyon sajátos perspektívából veszi szemügyre természet és kultúra, természeti és mesterséges szféra viszonyát. Az újkor első fázisa, a korai modernitás az ő olvasatában a *homo faber*, az emberi világ materiális infrastruktúráját létrehozó mesterember korszaka. Tevékenységét az eszköz-cél reláció instrumentális racionalitásának logikája, s az ebből kinövő utilitarista motiváció irányítja. Munkálkodásának eredménye ambivalens: egyfelől az általa teremtett tárgyi szféra nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember a természet anyagának felhasználásával olyan világot teremtsen magának, amelyben otthonra lel, másfelől ez óhatatlanul erőszakos módon történik: a homo faber úgyszólván kitepi a szükséges anyagot a természeti világ testéből. Még nagyobb baj az, hogy újkor olyan korszakos találmányai mint a mikroszkóp vagy a távcső – a kopernikuszi világképpel karöltve – az embert paradox módon éppen az általa teremtett világtól idegenítik el: egész egyszerűen megrendítik a saját érzékszerveinek megbízhatóságába vetett hitét. Többé már nem hihet abban, hogy a világ olyan, amilyennek a saját szemével látja. Ez magyarázza Descartes azon törekvését, hogy az igazán biztos ismeretet ne a könnyen rászédhető testi érzékekben, hanem a tiszta racionalitás által elérhető, logikailag konzisztens és matematikai formába önthető állításokban keresse.

Arendt koncepciója igazán érdekessé akkor válik, amikor a kiteljesedett technológiai modernitás világát értelmezi. Valójában nagyon felszínes dolog abban, ami történt – fejtegeti Arendt – egyszerűen a mesterségesség, a műviség győzelmét látni. Ugyanis ennek éppen az ellenkezője következik be. A modern fogyasztói társadalom születése a tartós tárgyi világ végét jelenti. Az emberi történelem olyan folyamattá válik, amelyben nincs helye az egyéni cselekvésnek; az emberi faj *renaturalizálódik*, az állati fajok egyikeként éli a történelmi időből kizuhant életét. A technológia gépezete által előállított dolgok ugyanis éppen dologiságukat, tárgyi mivoltukat veszítik el, a soha véget nem érő fogyasztás önmagát folyamatosan bővítő ciklusának nyersanyagaivá lesznek, ugyanúgy, ahogyan a mező füvei az őket elfogyasztó állati organizmus számára tápanyagot jelentenek a természettel folytatott, önmaga fenntartását biztosító anyagcseréjében.

Úgyszólván vég nélkül sorolhatjuk tovább azokat a kultúrkritikai koncepciókat, amelyek sötétebbnél sötétebb színekkel festik le a kortárs patológikus modernitás rút ábrázatát. Egy idő után azonban ez jöttányival sem visz bennünket tovább a tekintetben, hogy mindebből miféle gyakorlati következtetések vonhatók le. Ott ül a posztmodern Hamlet a virtuális Helsingör digitális várának lépcsőjén és rezignált kétségbeeséssel vallatja a Facebookot: mikor nemesb a lélek? A legkézenfekvőbbnek a totális elutasítás látszik. Csak hát muszáj feltenni a kérdést: ha a modernitást *in toto* kihajítjuk az ajtón – nem mintha ez

lehetséges volna – vajon mi fog bejönni az ablakon? Edmund Burke, a maga brit – a dogmatikus-reakciós kontinentális variánstól nem kevés dologban különböző – pragmatikus konzervativizmusában nagyon is pontosan fogalmazott, amikor azt írta, hogy nincs mit tenni, a baj – mármint a modernitásba való, szépen induló entrée-t a jakobinus diktatúrával véres karneválba fullasztó francia forradalom – már megesett. De nemcsak erről van szó. Vajon oly nagyon jó lenne az, ha a posztmodern kondíció totális-digitális spektakulumból vissza lehetne térni a vérpad premodern spektakulumban való világába? Annak, aki szeret eljátszani ilyesféle gondolatokkal, figyelmébe ajánlom Darvasi László remekművének, *A könnyemutatványosok legendájának* elejét, ahol a szerző igen aprólékosan festi meg egy prágai kivégzés képét valamikor a harmincéves háború idején. Ezt elolvasva némi fogalmunk lehet arról, mire is gondolhatott Huizinga, amikor azt írta, hogy a középkori ember egyszerre szívta be rózsák illatát és a vérpad szagát. Nem kétséges, akkor még kaland volt az élet, s nem rágt az unalom férge a civilizáció lelkét. De vajon célba vennénk-e képzeletbeli időgéppünkkel azt a világot?

A vadonba való kivonulás – a la Thoreau – szükségképpen csak egyéni lehet; az egyén számára opcióként valóban elképzelhető, de mint megoldás egy civilizációs zsákutcára szükségképpen illúzió kell hogy maradjon. A megvetett és gyűlölt civilizáció ugyanis mindig ott marad valahol a hátam mögött; a visszatérés potenciális lehetőségéről nem kell lemondanom, még akkor sem, ha sohasem élek vele. Bármekkora legyen is csömöre a kései modernitás nagyvárosi hangyabolyának digitális protézisekkel enyhített magányától, a posztmodern önkéntes Robinson, ha másként nem is, gyűlölete révén eltéphetetlen szálakkal kötődik gyűlölete tárgyához. A vadonba kivonuló lázadó paradox módon annak a modernitásnak egyik legsajátabb teremtménye, amelyet szélsőséges esetben legszívesebben – lásd Unabomber – akár bombával is hajlandó lenne atomjaira robbantani. Ez az indulat a modernitás individuumának indulata, azé a lényé, aki – a premodern társadalom közösségi kapcsolataiba beágyazott egyedével szemben – nem lenne képes feladni individuális autonómiáját. A kivonulás annak az egyénnek a lázadása, aki aligha mondana le arról – lásd Immanuel Kant –, hogy önmaga törvényhozója legyen: a lázadásban éppenséggel törvényhozói mivoltát, individuális szuverenitását érvényesíti. Itt állok, és nem tehetek másként: identitásom konstitúciója – tetszik, nem tetszik – szükségképpen magán viseli a modernitás – lett legyen az patológikus vagy kifáradt – öntőformájának alakját. Mennyire más ez, mint a premodernitás remetéjének esete. Utóbbit az istenszolgálat, s nem az egyéni én kiteljesítésének vágya űzi a vadonba. Feladni, nem pedig megtalálni akarja önmagát! Számunkra az előbbi már aligha valós opció.

Nemigen lehet persze vitatni Békés Mártonnak azt a megállapítását, hogy gépi, digitális civilizációnk egyik legnagyobb rákfenéje a tömegméretű unalom: hiányzik a kaland, a fantázia és a képzelet. Történelmileg kétségtávolú új helyzettel van dolgunk. Régen észrevették már, hogy egy civilizációt két veszély fenyeget: az éhség és az unalom. A premodern civilizációk jól ismerték mindkettőt, csakhogy ezek társadalmi elosztása teljesen más volt, mint manapság. Az unalom korábban az elit kiváltságának számított: a társadalom többsége számára ez elérhetetlen luxus volt, az ő életüket az éhségtől való félelem tette kalandossá. Ezek ugyanis a szűkösség civilizációi voltak; az unalmat nagy tömegek számára elérhetővé – ez is része volt az egalitárius ethosszal párosuló demokratizálódási folyamatnak – az a modern civilizáció tette, amely éppen a gépi technológia segítségével vált képessé a szűkösség állapotából való kilépésre. Ez aligha tagadható, mint ahogyan az sem, hogy ennek az ára az unalom tömegessé válása, demokratizálódása volt. Bizony, történelmi értelemben tényleg nincsen ingyen ebéd: mindennek ára van. 1968 a jómóddal járó unalom, a fantáziátlan, kalandot nélkülöző élet elleni lázadás volt. Az életmód forradalma a fogyasztói társadalom – Marcuse kifejezésével – technológiai és politikai értelemben egyaránt zárt univerzumát, az egydimenziós ember világát szerette volna szétrobbantani, valamiféle vérátömlesztéssel revitalizálva a kifáradónak tetsző modernitást. Az eredmény ismert: a piac logikája ellen lázadó életmód forradalmából a piacon vásárolható életstílusok világa kelt életre. Billy Gates és a Microsoft többek között – paradox módon – 68' szülötte is, nemkülönben az, amit szimbolizálnak: az egyéni invenciót és fantáziát üzemanyagként hasznosító globális technokapitalizmus.

Hol van az archimedesi pont, amelyből a totális technológia uralta világ kifordítható sarkaiból? Van ilyen egyáltalán? Békés Márton fő kérdése ez. Valamiféle belső vírus végez majd a saját steril tökéletessége és öncélú sebességhajszája miatt legyengült immunrendszerű technológiai Molochhal, amint azt a posztmodern Jean Baudrillard és Paul Virilio prófétálja? Netán valamiféle belső telítődés, egyfajta szaturálódás következik be, s megundorodunk a technológiától, valahogy belefáradunk az egészbe, ahogyan azt Spengler jósolta? Esetleg a józan önmérséklet, a technológia okos használata a megoldás? A baj ott van, hogy nehéz megmondani, létezik-e még manapság külső és belső valóságunknak olyan szelete, amely ne viselné magán valamiképpen a technológia lenyomatát, ne lenne befolyásolva általa. Néhai Midasz király átka manapság egy egész civilizációt sújt: kezdetben áldásnak tűnik az, ha amihez hozzáérünk, az arannyá lesz – vagyis hogy a technológia érintése mindent technológiává változtat –, csak később és későn derül ki: amit áldásnak véltünk, átok inkább.

Van Stanislaw Lemnek egy írása – *A futuroológiai kongresszus* –, valamikor a hatvanas-hetvenes években született. Filozofikus sci-fi ez, olyasmi amit Lem mindig is művelt. A történet egy olyan világban játszódik, amelyben a kemikáliák totális uralma takarja el a valóságot az emberek elől. Ha akarsz egy luxusautót, akkor szippantasz egy fiolából és átéled a vele való száguldás élményét. És így tovább: úgyszólván minden emberi igényt hallucinogén drogokkal elégítenek ki. Az ily módon manipulált társadalom vezetőinek azonban mégis csak tudniuk kell, miként is állnak a dolgok valójában. Hogyan tudják ezt elérni? Nem, nem úgy, hogy nem használják az illúziókeltő anyagokat. Az igazlításra ugyancsak egy üvegcséből való szippantással lehet szert tenni. A baj az, hogy elkezdik hamisítani a drogot, és végül senki sem lehet biztos benne, hogy amit lát, az a póré, kendőzetlen valóság, nem pedig egy másik illúzió. Mintha hasonló helyzetben lennénk: mindenre technológiai megoldásokat keresünk.

Bizony nem könnyű itt okosnak lenni. Lehet, hogy tényleg csak az utolsó felkelésben, az állatok lázadásában reménykedhetünk. Csak hát az embernek óhatatlanul eszébe jut Orwell *Állatfarmjának* a vége. Miután győz a disznók élcsapata által vezetett forradalom, s kiépül a „négy láb jobb, mint két láb” ideológiájára alapozódó új rend, a vezérkar főhadiszállásául szolgáló hajdani emberi ház ablakain bekukucskáló állatok megdöbbenve látják, hogy vezetőik külsőleg egyre inkább az emberekre emlékeztetnek. Lehet, hogy egyszer a Nagykörúton szembejön majd velünk egy jól szabott, elegáns yuppie öltönyt viselő, füléhez érintőképernyős okos telefont szorító vaddisznó? Szóval, az utolsó felkelés. Ez a harc lesz a végső? Mindig ezt mondják.